

elbizonytalanodás jelei fedezhetők föl rajtuk. A nagytörténet monolit egysége helyén egymással vitatkozó kistörténetek plurális sokasága támadt, az egységes kánon alternatív részkánonokra bomlott. A magyar irodalom múltja nem magasztos nemzeti példatárnak látszik immár: ironikus újraértelmezések és játékos manipulációk terepévé változott. Művelői egyre ritkábban közlednek hozzá a megszokott gyomorbeteg komolysággal: megközelítését mind gyakrabban jellemzi fölszabadult játékosság.

Szóval, azt tanácsolom, kezd te úgy, ahogy ők épp befejezik: játékosan, fölszabadultan!

Zuh Deodáth

FÉLELEM A NAGY ELBESZÉLÉSTŐL

Az elkövetkező néhány oldalon arról fogok beszélni, hogy a magyar vagy magyarországi filozófia történetével foglalkozók, de bizonyos tekintetben – általánosabb értelemben – azok is, akik Magyarországon filozófiatörténettel foglalkoznak, tartanak a nagyobb léptékű történeti elbeszélésektől. A közelmúltban Boros Gábor publikált egy olyan népszerűsítő cikket, amely a filozófiatörténet-írás lehetőségeivel foglalkozott, és amelyben szembekerültek egymással a „nagy elbeszélések” és az apróbb, lokális „történetek”. Mondanivalóját úgy összegzi, hogy inkább javasolja „specifikus filozófiai kutatási programok történeteinek feltárását és bemutatását”, mint „egy átfogó történeti vonulat” hangsúlyozását.¹ Amikor pedig a specifikusan magyar kultúrkörben oktatót és művelt filozófiáról beszél (Percz Lászlóra, Mester Bélára hivatkozva), éppen a lokális történetek hangsúlyait folytonosan kitevő kutatások eredményeit emeli ki. Igencsak visszatetsző lenne az ellen szót emelnem, hogy mennyire fontos a lokális jellegzetességek hangsúlyozása a magyar filozófiatörténet művelésében.² Mégsem látom be teljesen, hogy miért ne hagyatkozhatnánk bátran bizonyos nagy narratívákra elsősorban a magyar filozófiatörténetről való tudományos és közbeszédben. Lássuk most, minek köszönhető, hogy ezirányú belátásaim ilyen hiányosak. Elsősorban annak, hogy a magyar filozófia történetéről való beszéd hangnemében van valami furcsa kettősség. Ellenben mindkétféle hangnem megegyezik abban, hogy gyanúval kezeli a nagy elbeszéléseket.

(1) A magyar filozófiáról szóló könyvek, cikkek szerzői néha szeretnek egészen határozottan, erősen fogalmazni. Az, amit Percz László még a múlt század végén foglalt össze a magyar filozófiatörténet két jellegzetességeként, szintén ilyen erősen, határozottan megfogalmazott gondolat. Egyben pedig tükrözi az 1990-es éveknek a magyar filozófiatörténettel kapcsolatban forgalmazott egyik alapgondolatát. Magyar filozófia egyrésztől természetesen van. Ennek bizonyítéka, hogy vannak és voltak

1 Vö. BOROS Gábor, *Filozófia, történelem, történetek*, Élet és Irodalom 2013/7., 13.

2 Hiszen ennek fontosságát magam is hangsúlyoztam. Lásd ZUH Deodáth, *Aranka György antropológiai értekezése és Kőteles Sámuel erre tett reflexiói = Korszakok, irányzatok, életművek: tanulmányok a közép- és kelet-európai felvilágosodásról*, szerk. Kiss Endre, Magyar Zsidó Szemle, Budapest, 2010.

filozófiát tanító magyar személyek, illetve létezett és létezik egy magyar intézményrendszer, amelynek a filozófiaoktatás része. Magyar filozófia másrésztől pedig – és kétség sem férhet hozzá – „nincs”. Hiszen az nem más, mint „receptiótörténet, azaz javarészt a nagy nyugati irányok átvételét, befogadását és meghonosítási kísérletét jelenti csupán”.³

Ennek a gondolatnak a megfogalmazására persze egy sajátos környezetben, a rendszerváltás és a filozófiai szakirodalmi termelés megszokszorozódása után került sor, vagyis éppen akkor, amikor „a magyar filozófiatörténeti hagyomány megújuló újrafelfedezése” zajlott.⁴ A markáns, erős megfogalmazás (részben valamennyire van, részben meg egyáltalán nincs!) azonban annak a környezetnek is folyománya, amelynek már számot kellett vetnie a filozófia írásának és oktatásának egy feletébb terjedelmes hagyományával. Egy nagy és sok tekintetben ismeretlen szövegtest feldolgozása pedig mindig problémákat okoz. A nagy anyag első pillantásra mindenkit megriaszt. Kellenek az erős megfogalmazások.

Perecz azonban ezen túl máshol pontosan meg is jelöli, hogy milyen gyakorlati problémákat okoz ez az egyre inkább és egyre intenzívebben tanulmányozott magyar filozófiai hagyomány. Érdeemes lesz itt egyik szövegéből hosszabban szemlélnem: „A mienknél boldogabb filozófiai kultúrákban talán lehetséges vagy csak pozitívista, vagy csak szellemtörténeti munkát írni. [...] Boldogtalan filozófiai kultúra részeseként a magyar filozófia történetírója mindezt nem teheti. Neki egyszerre kell pozitivistának és szellemtörténésznek lennie. [...] a filozófiatörténész [...] egyként kényszerül forrásfeltárára és kánonképzésre.”⁵ A magyar filozófiatörténettel foglalkozó szakíró állandóan két feladat között örlődik: egyrészt fel kell tárnia elbeszélésének forrásait, másrészt pedig ki kell találnia, hogy ezek között hogyan válogat és milyen zsinórmérték szerint szemezgeti ki a releváns szövegeket. Ez pedig kegyetlen feladat. Éspedig azért, mert az értelmiségi munkamegosztás ezeket a területeket általában külön kezeli.

A most idézett gondolat relevanciáját igen nehéz lenne vitatni. Viszont már sokkal kevésbé érthető számomra, hogy mit is jelentenek

3 PERECZ László, *Magyar filozófia* = Uő., *Szép rendbe foglalva*, Ister, Budapest, 2001, 275. A magyar filozófia nagyrészt receptív volta általánosan elfogadott és egyben nehezen is cáfolható gondolat. A magyar filozófia „követő”, mondja Mészáros András *A filozófia Magyarországon. A kezdetektől a XIX. század végéig* című könyvében (Kalligram, Pozsony, 2000, 8.).

4 PERECZ, *Magyar filozófia*, 283.

5 PERECZ László, *A pozitívizmustól a szellemtörténetig*, Athenaeum, Budapest, 1998.

a „mienknél boldogabb filozófiai kultúrák”. Pontosabban, ha ezek alatt a tudományos alkotás feltételeit jobban biztosító államokat és intézményrendszereket értünk, akkor talán értem, hogy miről van szó. Azt is értem, hogy az általános feltételek hiánya hogyan befolyásolja a tudományos kutatás termékeinek mennyiségét. Azt azonban már nem látom tisztán, hogy a kétféle történetírói feladat különválasztására mindez hogyan van befolyással. Mintha éppen az erős megfogalmazások hiánya merülne most fel. Miért ne lehetne az egyiket vagy a másikat külön művelni?

(2) A magyar filozófiáról szóló könyvek, cikkek szerzői néha meg szeretnek egészen határozatlanul, nagyon óvatosan fogalmazni. Amivel azt érzékeltetik, hogy nincs egységes koncepciónk a magyar filozófiatörténet-írásról. Azt is olvashatjuk, hogy a „nemzeti filozófiával” kapcsolatban nincs egységes történetünk. „Amikor rekonstruálni próbálom ezt a feladatot, ilyenformán nem tudok kerekded-zárt történetet elmesélni: óhatatlanul megszakításokkal terhes történetet mondok el.”⁶ Máshol, ehhez nagyon hasonlóan, mintha egyre inkább elodáznánk azt a pillanatot, amikor a nagyobb léptékű elbeszélésbe fognánk. A filozófiatörténész azt mondja, hogy a „szintézis helyett egyelőre a pusztá regisztrációra”⁷ szorítkozik, hogy elkerülje a túlértelmezést, az alulértelmezést, hogy túl- vagy alulértékelyen egy filozófiai, gondolkodói hagyományt. Sőt inkább kívül helyezkedik egy ilyen egységes hagyomány eszméjén is. Nagy elbeszélés eszerint (például az, hogy létezik specifikusan magyar filozófiai hagyomány) azért nincs, mert egy ilyen töredezett, sokszínű, heterogén anyag alapján azt mondhatjuk, hogy már-már nem is lehetséges. Az egységesítés erőszakot tenne az anyagon. Talán érdemes lehet e furcsa félelemmel kapcsolatban néhány megjegyzést tenni.

(a) Először is ha túl sokat hangsúlyozzuk, hogy egy adott szövegcsoportról nem mindig érdemes, sőt nem is lehet egységes narratívát alkotni, akkor az maga is nagy narratívává válhat. Mégpedig olyan nagy narratívává, amelynek a lokális kutatások folyamatos hangsúlyozása a tárgyi tartalma. Ez válik a narratíva egységteremtő erejévé. Márpedig egy ilyen történet hangsúlyozása maga is könnyen nyomasztóan „nagy” történetté alakulhat át.

6 PERECZ László, *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”*, Argumentum, Budapest, 2008, 13.

7 MESTER Béla, *Magyar Philosophia. A szenvedelmes dinnyésztől a lázadó Ikaroszig*, Pro Philosophia, Kolozsvár–Szeged, 2006, 28.

(b) Másodszor a nagy elbeszélések azért kellene, hogy legyen mihez viszonyulnunk. Amíg a magyar kultúrkörben, magyar nyelven vagy a magyar állam területén művelt filozófiáról legalább egy átfogó és nyilvánvaló fejlődéstörténetet nem birtokolunk, még arról is nehéz beszélnünk, hogy abban egyáltalán mikor kezdődhet vagy éppen kezdődhetett egy, a nemzetközi mezőny szempontjából releváns és értékelhető korszak. És ha a magyar filozófia többnyire csak elszigetelt tendenciák, elszigetelt gondolkodók vagy a nyugat-európai nagy filozófusok recepcióját szervező iskolák gyűjteménye volt, abból még nem következik, hogy mindig és változhatatlanul ilyen volt. Hogy Demeter Tamás 2011-es magyar filozófiatörténeti tétellel rendelkező könyvének, *A szociológizáló hagyomány* egyik bevezető passzusát parafrázáljam: megalkothatunk egy olyan nagy elbeszélést, amely a 19–20. századok fordulójának szellemi légköréből táplálkozó, sajátosan „magyar” teljesítmény különállóságát és eredetiségét hangsúlyozza, de „ezzel összehasonlítva a magyar filozófiatörténet egyéb fejezetei jórészt másodlagosak”⁸ maradnak. Sőt, igaznak tűnhet a magyar filozófia létezéséről/nemlétezéséről szóló tétel is, amelyet fentebb idéztünk. A határozott és erős receptív jelleg feltárása nem önmagáért fontos, hanem éppen abból a szempontból, hogy a már nem receptáló, hanem receptált, eredetibb teljesítmények kontrasztját nyújtsa. Így lehetnek mindketten részei egyfajta nagy és produktív elbeszélésnek.

(c) Harmadszor kijelenthető, hogy önmagában keveset nyerünk azzal, ha a történeti elbeszélések töredezettségét túlhangsúlyozzuk. Tegyük fel, hogy a történeti elbeszélés követi a történeti események értelmezhetőségének bizonyosfajta sajátosságait. Nos, ekkor azt lehet mondani: a 20. század egyik legnagyobb közhelye, hogy *a történelem nem az egyértelmű, monolit dolgok története, a történeti elbeszélés pedig alapvetően nem egységes*. A történelem „a változások tudománya”, mondja Marc Bloch. A történelemtől sokszor éppen azt igényeljük, hogy „a diszkontinuitásra tanítson minket”, mondja Hayden White. A történelem szerethetőségén és tárgyalhatóságán az sem csorbit, hogy „tulajdonképpen megismerhetetlen”, mondja egy adott ponton Szerb Antal. A tanulság pedig talán az, hogy éppen ezért szorul rá némi lokális egységre, némi nagy és az utókor által majd kikezdhető elbeszélésre.

8 DEMETER Tamás, *A szociológizáló hagyomány. A magyar filozófia főárama a XX. században*, Budapest, Századvég, 2011, 14.

Zemplén Gábor Áron

EKLEKTIKUS MAGYAR FAUST

Bő évtizede külföldi tudósok és tudományok vizsgálatára adtam a fejem, mert a legtöbb magyar példa riasztott: évszázadokon át megkésetttség, lokális érdektelenségbe fulladó fejlesztések, csak egy-egy külföldről (is) látszó csillag jellemezte látszólag a korszakokat (17–19. század), miközben én pont azt szerettem volna vizsgálni, hogyan lesz a vitákból tudás, hogyan alakul ki sok véleményből az egy igazság. Ehhez fejlett vitakultúrát kell feltételezni, de ez tipikusan nem a perifériákon a legizgalmasabb, hanem a tudomány központjaiban, ahonnan „diffúzióval” terjedhet a tudás.

Persze ilyen hozzáállással nehéz jóindulatúnak lenni saját kulturális hagyományunk iránt, nehéz azt gondolni, hogy a tudományok fejlődését jobban megérthetjük, ha értjük eleink vélekedéseit. Az alábbi rövid példasorral szeretném megmutatni, hogy a rekonstrukciós jóindulat szükségtelemé teszi, hogy kevesebbnek tekintsük eleink gondolkodását, mint a tudományok „központi” figuráinak tudását. Eklektikus álláspontokat vizsgálok, mert ismeretelméletileg is érdekes kérdés, hogy mi haszna lehet, ha valaki (legyen bár tudós vagy filozófus) nem egy határozott véleményt hirdet, hanem eleve elfogadva a fallibilitást, feláldozza a megismerés oltárán a zsenik és mindentudók (akár az egy igazság) kultuszát.

Bár nem konkrétan ezt a passzust vizsgálom, az eklektikus hozzáállásra jó példa az alábbi idézet a nagyformátumú középiskolai tanártól, Mikola Sándortól:

„A realistáknak igazuk van, mert a megismerés a valóságnak szellemünkben való leképezése, de meg kell jegyezni, hogy a kép jelenlegi ismereteink szerint tökéletlen, hiányos és sokszor karikatúraszzerű. Az idealistáknak is igazuk van, mert a megismerés a szellemünkben lefolyó fogalomképző és hipotézisképző folyamatokkal gyarapszik, de bizonyos, hogy az alapot azok a benyomások képezik, amelyeket a külvilág jelenségei bennünk keltenek. Az empiristáknak is igazuk van, a megismerés valóban a tapasztalásból ered, de nyilvánvaló, hogy nem marad meg annál, hanem spontán tovább is fejlődik. A pozitivistáknak is igazuk van, a fizika tételei valóban